

Tureček, Dalibor

Osobnost v průsečících tradice : ke stému výročí narození prof. PhDr. Dušana Jeřábka, DrSc.

Bohemica litteraria. 2022, vol. 25, iss. 1, pp. 95-102

ISSN 1213-2144 (print); ISSN 2336-4394 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/BL2022-1-6>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/145179>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

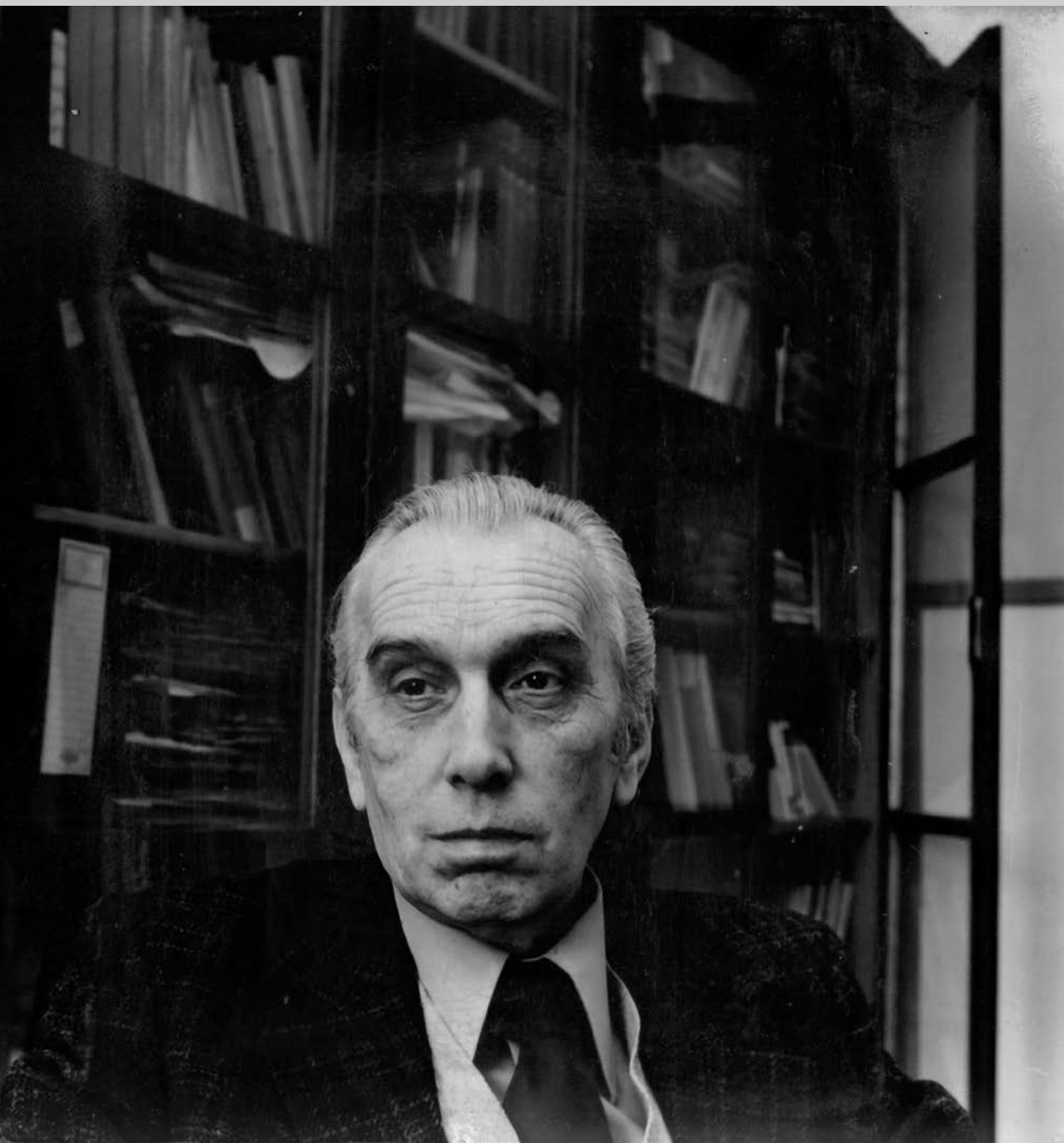
Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ohlédnutí

Osobnost v průsečících tradice

Dalibor Tureček

*Ke stému výročí narození prof. PhDr. Dušana Jeřábka, DrSc.
(14. března 1922 – 18. června 2004)*

Náležitě vystihnout mnohotvárnou osobnost literárního historika, editora, divadelního i literárního kritika a vysokoškolského profesora Dušana Jeřábka není možno v rámci jediného jubilejního zamyšlení. Bylo by snad možné jen letmo naznačit zásadní kvality a principy, utvářející jeho cestu k literatuře a s literaturou a postihující zároveň způsob pohybu i trvání na této cestě. Zcela stranou přitom necháme prvý ze zmíněných okruhů, tedy ony zásadní formulující lekce, řeklo by se faktory genetické, obsažené v rodinné literární a kulturní tradici a sahající od působení tiskařského rodu Jeřábků přes tvorbu děda, realistického prozaika a novináře Viktora Kamila Jeřábka, a vedoucí až k otci, expresionistickému beletristovi Čestmíru Jeřábkovi. Pomineme i klíčová gymnaziální studentská léta, spoluurčená podnětným vlivem psychologa a literáta profesora Roberta Konečného a neformálními, ale o to výraznějšími podněty Arna Nováka. Nevšimneme si ani univerzitních let v tehdejší slovenské semináři brněnské Masarykovy univerzity, odehrávajících se do značné míry pod egidou Franka Wollmana či Antonína Grunda. Jednalo se o podněty vskutku určující, ustalující návaznost oboru, a tak je rozpoznali i jiní; podle blízkého pozorovatele Viktora Kudělky „Novák, Grund, Jeřábek – to byla kontinuita, která zůstavila nezaváté stopy“ (JEŘÁBEK 2006: 203). Dušan Jeřábek se za těmito utvářejícími, formativními podněty s oblibou ohlížel v osobních rozhovorech a vydal z nich částečně i počet ve svých vzpomínkových knihách *Brněnská romance* a *Brno – kulturní město předválečné a válečné*. Pro nás budou zásadní kvality a principy vyjevující se z Jeřábkova obsáhlého díla. Platí tu, co sám Jeřábek napsal v souvislosti s jiným význačným literárním historikem, věnujícím se

především devatenáctému století, Miloslavem Hýskem: „Dílo zde stálo jako skutečnost, kterou nebylo možno pominout ani obejít, a stále připomínalo osobnost, která je vytvořila“ (HÝSEK 1970: 10).

Prvním z charakteristických rysů se nám jeví pojetí práce literárního historika jako závazku a specifického způsobu služby. Toto přesvědčení přivedl Dušan Jeřábek mimo jiné ke slovu ve svém sumarizujícím hodnocení již zmíněného Miloslava Hýska, který „svým životním dílem splnil úkol, který na něho byl vložen“ (IBID.: 20). Badatel ale ještě proto Jeřábkovi nebyl pasivním průsečíkem vnějších očekávání, požadavků, či dokonce tlaků. Práce literárního historika mu ale také nebyla libovolnou hrou, natož prostorem pro realizaci a demonstraci vlastního ega, jak jí rozuměly a rozumějí některé proudy postmoderny. Onen úkol a závazek shledával v logice disciplíny a jejího předmětu, v povaze a funkcích literatury, která pro něj nebyla pouhou do neurčita „rozmytou množinou“, projekčním plátnem libovolných druhotných operací. Že přitom opravdu nešlo o jednoduché konformování se s dobou, dosvědčil Dušan Jeřábek i zájmem o osobnosti, které byly navzdory své nesporné odborné a lidské kompetenci vystaveny mimořádnému tlaku své doby, jmenovitě o Arna Nováka a Miloslava Hýska. V roce 1970 profesor Jeřábek vydal Hýskovy nedokončené paměti, připomínající jejich autora po desetiletích vynuceného mlčení. V předmluvě zevrubně popsal Hýskovo protektorátní působení i ideologické tažení, které proti němu bylo vedeno po válce, a postihl tak nejen obrysy tohoto individuálního případu, ale i obecné principy ideologického nátlaku na badatelskou osobnost.

Tentýž úhel pohledu byl i jedním z důvodů zájmu o Arna Nováka, také po válce vytěšňovaného z naší kulturní a oborové tradice, řečeno Jeřábkovými slovy „jméno autorovo bylo připomínáno jen tehdy, když se stávalo cílem nepřátelských, ba nenávistných útoků“ (JEŘÁBEK 1997: 10). Roku 1995 zúročil Dušan Jeřábek setrvalý zájem o Novákův život a dílo a připravil svého druhu první antologii z jeho díla, příznačně nazvanou *Česká literatura a národní tradice*. O dva roky později následoval další výbor z Novákových prací, doplněný tentokrát i přetiskem ohlasů jeho žáků, přátel a dobové kritiky a opatřený obsáhlou monografickou studií. V ní se Jeřábek soustředil především k Novákově literárně historické a kritické metodě, přičemž klíčovou pozornost opět věnoval pojetí tradice. Již v meziválečné době v ní Novák spatřoval „ochrannou výzbroj před módním hračkářstvím“ a obranu před „tendenční jednostranností“ (IBID.: 33).¹ Tradice se zároveň Novákově – a v jeho stopách ani Jeřábkovi – nejevila jako

1) Pro F. X. Šaldy byli již roku 1897 nositelé oněch módních tendencí a tendenčních jednostranností v literární vědě „lapači hesel au jour“ (ŠALDA 1950: 312). Dnes by se pro obhajobu jejich konceptů patrně použil výraz „turn“, nebo

jednotlivý, normativně autoritativní blok: „[...] tradice není nic homogenního, minulost je stejně plna svárů jako přítomnost a její živné podněty jsou tedy nutně různorodé až do protichůdnosti [...], a proto v sobě nesou nutnost výběru, tvůrčího přeznačení; jen za této podmínky může tradice znamenat nikoli znásilňování, ale sebeznásobení tvůrčího ducha“ (IBID.: 34). Novákova stanoviska se v této věci zcela kryjí se základními axiomaty myšlení a práce Dušana Jeřábka. Je ale nutno připočítat proměněný kontext. Zatímco Novák se vymezoval proti redukci literární tradice na národní, ba národoveckou notu, Jeřábek se ocital v protikladu k marxistickému, jmenovitě nejedlovskému zneužití tradice jako nástroje politického nátlaku. Blízká mu naopak byla myšlenka svobodného, zvenku neomezovaného prostoru vzdělávání a bádání. Právě proto v předmluvě k edici Hýskových pamětí ocenil dobu od konce devatenáctého století po první světovou válkou jako čas, kdy „českým studentům a vědcům byl [...] otevřen svět tak doširoka, jako potom už nikdy“ (HÝSEK 1970: 20).

Pokročíme-li k obrysům pracovní metody Dušana Jeřábka jako literárního historika, můžeme v jejím základu spatřit přesvědčení o nezbytnosti široce založené heuristiky a zároveň porozumivou pokoru vůči literárnímu textu. Šíře rozhledu po primárním materiálu, tedy nejen po beletristických textech, ale i po dobové kritice či souvisejících archiváliích, byla udivující. Je patrná z Jeřábkových tematicky sevřených prací a snad ještě více udivovala v osobních rozhovorech o nejrozmanitějších podobách literatury různých dob. Pečlivá spolehlivost a obezřetná kritičnost tu byly samozřejmostí. Z tohoto fundamentu ale vlastní pracovní metoda teprve vyrůstala. Pozorné soustředění k textu přitom profesora Jeřábka nevedlo ke strukturalistické mikroskopii, jakkoli na tomto poli oceňoval mimo jiné eidetický přístup Franka Wollmana. V doslovecích k vybraným spisům Vítězslava Háška, které převážně za ediční spolupráce Vlastimila Války vydal v sedmi svazcích mezi léty 1953 až 1963, tak nenajdeme versologické či naratologické poznámky ani postřehy k detailům technologie výstavby dramatu, jakkoli právě ono poslední bylo profesoru Jeřábkovi coby milovníku divadla a někdejšímu frekventantu dramatické konzervatoře osobně blízké. Ve stopách Arna Nováka mu záleželo na pregnančním postižení dominantních rysů zkoumaného textu, které zároveň umožňovaly nalezení jeho místa v dobových i nadčasových, a pokud možno i nadnárodních literárních souřadnicích.

Podívejme se jen na vstupní pasáž komentáře k edici Háškovy poezie. Básník tu je – v rozporu s vykladačskou tradicí, sahající až do doby vydání sebraných

označení „paradigmatická změna“ či dobová aktualizace literárněvědného myšlení. Šaldovy či Novákovy výrazy se zdají být přímočařejší.

spisů péčí J. Vodáka a J. Vlčka v samém počátku dvacátého století – vymaněn z kategorie „český byronismus“ a oslabeny jsou vazby jeho tvorby k Máchovi. Jeřábkoví byl „[první] a nejmocnější [...] vliv Erbenův – pronikavější než působení díla Máchova, k němuž se Hálek se svými druhy sice ostentativně přihlásil almanachem Máj, ale jemuž byl ideově a umělecky značně vzdálen“ (JEŘÁBEK 1960: 499). Ani v Erbenově případě „nelze ovšem mluvit o vnitřní příbuznosti“ (IBID.). Zato jsou svolávána jména hned několika možných typologických předchůdců a „učitelů“: Kromě Heineho, spojovaného s poezií májovců již tradičně, se objeví Béranger či Goethe. Oporou pro tuto ve své době objevnou a nejedlovskou linii výkladu českých literárních tradic implicitně odpírající interpretaci byla Jeřábkoví jeho podrobná, knižní monografií završená pozornost, věnovaná Hálkově literární kritice (JEŘÁBEK 1959).

Tento interpretační výboj nezůstal ojedinělý a vskutku vypovídá o podobě Jeřábkovy metody. V jiné ze svých studií tak sáhl k volné typologické paralele Karla Havlíčka a E. G. Lessinga (JEŘÁBEK 1988: 27–40). Hálkův román *Komediant* je v jiné práci podroben typologickému porovnání s Goethovým *Vilémem Meistrem* (IBID.: 77–90). V obou právě zmíněných případech je navíc nalezen šťastný kompromis mezi synchronií a diachronií: Tvorba poloviny devatenáctého století je tu vztažena k mnohem starším, zato autoritativním a formativním referenčním textům, spoluutvářejícím nejen podobu literatury svého primárního jazyka a doby, ale podílejícím se zásadně na utváření kultury moderní Evropy, v tom i kultury české. Svou roli přitom nehrají jen jednotlivé autorské osobnosti, ale i širší formativní a předpokladové rámce utváření literatury. Při výkladu problematiky Nerudova *Hřbitovního kvítí* je tak ukázáno, jak básník „obrací naruby všechny romantické kulisy“ (IBID.: 76), a shledávány jsou výslovné inspirace třeba poezií Alfreda Meissnera či Emanuela Geibela. Můžeme přitom zároveň pozorovat, jak se záběr Jeřábkovy myšlení rozšiřuje od jednotliviny textu k principům autorského díla a dále k širším a obecnějším horizontům.

Výsledky pak znamenají leckdy značnou korekci tradičních mínění. Jako *pars pro toto* nám může posloužit zásadní přehodnocení literární situace padesátých let devatenáctého století, traktovaných tradičně jako období úpadku, způsobeného vnějším politickým tlakem, tedy oněch příslovečných „časů za živa pohřbených“. Dušan Jeřábek nepopřel neblahé působení těchto vnějších faktorů, ale nadřadil jim tvůrčí kvality klíčových děl, která v téže době vznikla. Výsledkem je teze přepisující schematickou nálepku: „Tato tvůrčí intenzita byla taková, že sotva které desetiletí minulého věku lze po této stránce s padesátými léty srovnat. Ba dokonce lze tvrdit – necht' se to zdá jakkoli paradoxní –, že tvůrčí in-

tenzita padesátých let převýšila i uměleckou produktivitu desetiletí následujícího, oněch domněle šťastných, ba idylicky radostných let šedesátých“ (JEŘÁBEK 1988: 62). Není zároveň výmluvnějšího dokladu, že pro profesora Jeřábka znamenala specifická literární kvalita více než vnější kontext, že literaturu nevyvozoval z vnějších poměrů, popřípadě z předem zaujatých pozic. I v tomto ohledu se odlišoval od striktní marxistické doktríny a ještě dnes se liší od přístupů, které absolutizaci vnějšího kontextu literárního díla – pravda z různých pozic – znovu kladou na stůl. Právě proto také nebyl Jeřábkův pohled jednostranný, neupínal se k jediné podobě a funkci tak mnohotvárného jevu, jakým je literatura. I v tomto ohledu literaturu především respektoval a upřednostňoval pohled, kterého se texty samy dovolávaly, a to na široké škále od „služby společnosti či pravdě“ po hledání nového estetického kánonu.

Zvláštní pozornost si zaslouhuje sepětí Dušana Jeřábka s Masarykovou univerzitou a s Brnem. I zde stál svým způsobem ve stopách Arna Nováka. Jestliže v případě někdejšího rektora Masarykovy univerzity, přispěvatele *Lidových novin* a autora – mimo jiné – i obsáhlé, knižně vydané studie *Duše Brna a jeho kultura slovesná* (1932) mluvil Dušan Jeřábek o „získaném moravanství“, lze v jeho případě hovořit o vrozené přináležitosti k Brnu. Každý pohled na tak komplexní a proměnlivý celek, jakým je velké město, je nutně reduktivní. Jeřábkovu Brno bylo pevně ukotveno v mimořádné dynamice let první republiky, kdy se „rychle vymaňovalo z někdejšího podřízeného postavení ‚vídeňské periferie‘ a stávalo se nejen českým, ale i moderním velkoměstem“ (JEŘÁBEK 2006: 5). Necháme-li stranou všechna půvabná a působivá vyznání okouzujícímu prostředí vlastního dětství a mládí, byly Jeřábkovy určujícími prvky oné dynamiky nově se rozvíjejícího centra kultura a univerzita. Vše podstatné v této věci čtenář nalezne ve výše citovaných svazcích vzpomínek. Z našeho úhlu pohledu je Brno podstatné tehdy, když se stávalo předmětem Jeřábkovy bádání. Stejně jako Novákovi bylo i Jeřábkovu literární Brno – a širě Morava – devatenáctého století především otázkou literárně sociologickou; vizme jen příslušné pasáže studie F. M. Klácela a obrozená Morava (JEŘÁBEK 1988: 41–59). Klácel je tu průsečíkem dobových vlivů a limitů, stejně jako jedním z nejn výraznějších autorů, kteří specificky „moravskou“ pozici přiváděli ke slovu. Úhel pohledu tedy spočívá v dějinách myšlení, v proměnách kolektivních identit, pozvolna se utvářejících na národní bázi. Optika přitom – pro Jeřábka typicky – vycházela z povahy materiálu a jeho kontextu i funkcí. Nejinak je tomu v případě zájmu o dílo a působení Josefa Merhauta. Tentokrát se ale základní otázkou stala komplikovaná problematika českého naturalismu, do jehož rozvoje promluvili výrazným hlasem právě Moravané – Merhaut stejně

jako Mrštíkové (viz studii Problémy naturalismu v díle Josefa Merhauta, JEŘÁBEK 1988: 111–120). Změna úhlu pohledu tu opět vyrůstala z povahy a směřování rozhodující části české literatury zlomu 19. a 20. století, tedy ze soustředění k otázkám estetických konceptů a tvůrčích metod. Není naším cílem obhlédnout tu Jeřábkovu *brunensia*, respektive *moravica* v jejich úhrnu. Dva letmo dotčené případy nám umožňují pouze ukázat, že příslušný zájem nebyl pouhým regionalismem. Umožňoval klást tytéž zásadní otázky, které se jinak týkají české kultury jako celku, osvětloval je z jiného úhlu pohledu, a tak zároveň přispíval ke vzniku vnitřně diferencovanějšího obrazu, nesoustředěného přednostně, ba někdy výlučně jen k Čechám, či dokonce k Praze.

Podstatnou částí působení profesora Jeřábka byla jeho role univerzitního učitele. Postihnout ji je z povahy věci poněkud subjektivnější záležitostí. Přesto některá publikovaná svědectví, tak Viktora Kudělky, Vladimíra Justla, Ludvíka Kundery a Miloše Štědrone (IBID.: 194–207), poskytují poměrně jedolnitý obraz. Společným jmenovatelem tu jsou slova noblesa, uměřenost, propojení vědecké akribie s uměleckým cítěním, to vše umocňované, ba korunované jemnou, vpravdě gentlemanskou ironií i sebeironií. Nezažil jsem Jeřábkovu práci jako vedoucího semináře, pro jeho přednášky vše právě pravené platilo bezesbytku. Ale pro růst studentů a předávání oborové tradice po mém soudu ještě mocněji účinkoval způsob jeho vedení kvalifikačních prací, od magisterských po disertace. Vše začínalo již výběrem témat – a budiž mi tu odpuštěna osobní vzpomínka. Když jsem se přišel uházet o možnost doktorského studia, vyslechl profesor Jeřábek se zdvořilým mlčením mé pokusy o formulování tématu, a aniž by propadl pokušení mé nezralé myšlenky zkritizovat, navrhl mi Nerudův fejeton. Pokud jsme výše psali o příznačné, jeřábkovsky široké a náročné heuristice, byla tím nastolena jako základní předpoklad. Nešlo jen o analýzu více než dvou tisíc Nerudových žurnalistických článků, ale o neméně náročné prostudování publicistiky Lindovy, Tylovy, Havlíčkovy, Hálkovy, Arbesovy, Kuffnerovy či Lierovy, ale aspoň ve výběru také prestižních rakouských a německých fejetonistů oné doby. O sekundární literatuře nemluvě. Dostalo se mi tu lekce, že nikoli v teoretickém klíči, ale v materiálu je základ nosnosti výzkumného tématu. Jak samozřejmě tu bylo přikročit později od případu Nerudova k fejetonistice českého 19. století vůbec. Jednalo se o analogickou cestu, kterou se v době, kdy jsem se sotva narodil, pohyboval Dušan Jeřábek od Hálkovy kritiky k Hálkovi jako všestrannému autorovi a odtud k problematice celé generace májovců.

Zásadní byl ale i způsob vedení práce. Profesor Jeřábek si neliboval v mnohomluvném rozvíjení konceptů, přístupů, metod. Platila mu vykonaná prá-

ce, a teprve na ní se upřesňovaly možnosti, shledávaly podněty i limity. Před každou konzultací požadoval doručit s dostatečným předstihem písemný text, a to nikoli v podobě náčrtu, osnovy, ze které se dá tak lehce vysmeknout k hororům o záměrech a chtěních. Žádal text v podobě, kterou student považoval za dobrou, ba definitivní, textovaný do posledního puntíku. Doručené stránky pak pokládal na stůl k diskusi plné poznámek, podtržení, otazníků a vykřičníků. Prvotní pozornost byla věnována jazyku a stylu. Nešlo přitom jen o jistě potřebnou kultivaci jazykových a rétorických kvalit, ale především kultivaci myšlení. Jako by za každou stylistickou korekcí zněla gentlemansky nevyřčená otázka: co tímto výrazem, touto větou myslíte, pokud tedy vůbec něco? Nadužívání prázdné terminologie a cizích slov také nebylo v kurzu. Školitel Dušan Jeřábek tak své svěřence pozvolna směřoval k metě, které se sám s virtuozitou dopracoval a kterou později přiléhavě pojmenoval Vladimír Justl: „Jeřábek se dobře čte, jeho jazyk je lahodný, není přetíženo terminologií, která je u mnohých útěkem před jasností, stávajíc se bezobsažnou hantýrkou“ (JEŘÁBEK 2006: 200).

Druhou úrovní korekce textu se stávala argumentace. Kritérii byly jasnost a přesnost, nedvojznačnost a zároveň přesná přiléhavost k materiálu. Profesor Jeřábek jako recenzent právě z tohoto úhlu pohledu hodnotil práce jiných odborníků (viz zejména recenzi knihy Vladimíra Macury *Znamení zrodu*, JEŘÁBEK 1985), tytéž nároky vznášel na studenty, ale v první řadě na své vlastní psaní. Třetí z charakteristických vlastností Jeřábka školitele pak byla jeho chápavá tolerance. Dopřával mladému kolegovi hledání vlastní cesty, ba vítal je, nepovažoval žádnou z možných cest za předem marnou, jen po jejím nastoupení hlídal korektnost a účinnost způsobu, kterou se po ní ten druhý pohybuje. Neočekával od adeptů literární historie bezvýhradné sdílení svých vlastních pozic, natož mechanické opakování svých vlastních postojů a soudů, jak se nezřídky děje. Mám pocit, že z osamostatnění svých beánů měl neokázalou, ale jistě hřejivou radost. Chce se tu zopakovat slova, která sám Dušan Jeřábek pronesl o Milošlavu Hýskovi. „Miloval vědu proto, že ho spojovala s lidmi, ať živými, ať mrtvými“ (HÝSEK 1970: 20). A i pro nás jako jeho žáky a následovníky bezesporu platí páně profesorův výrok, učiněný na adresu Arna Nováka: „[...]ti, kdo se stali [jeho] následovníky [...] nikdy si nepřestali být vědomi toho, že jsou jeho dědici a čím jsou mu zavázáni“ (JEŘÁBEK 1997: 66).

LITERATURA

HÝSEK, Miloslav

1970 *Paměti*. Ed. Dušan Jeřábek (Brno: Blok 1970)

JEŘÁBEK, Dušan

1959 *Vítězslav Hálek a jeho úloha ve vývoji české literární kritiky 19. století* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství)

1960 „Doslov“, in HÁLEK, Vítězslav: *Básně* (Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění), s. 499–508

1985 „O základech naší obrozenské kultury“, *Česká literatura* 33, 1985, č. 1, s. 156–159

1988 *Tradice a osobnosti* (Brno: Univerzita J. E. Purkyně)

1997 *Arne Novák* (Brno: Masarykova univerzita)

2006 *Brno – kulturní město předválečné a válečné* (Brno: Barrister & Principal)

NOVÁK, Arne

1995 *Česká literatura a národní tradice*. Ed. Dušan Jeřábek (Brno: Blok 1995)

ŠALDA, František Xaver

1950 „Moderní drama německé“, in *Kritické projevy 3. 1896–1897* (Praha: Melantrich), s. 312–356

Prof. PhDr. Dalibor Tureček, DSc., turecek@ff.jcu.cz, Ústav bohemistiky, Filozofická fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Česká republika / Institute of Czech Studies, Faculty of Arts, University of South Bohemia in České Budějovice, Czech Republic

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.